

но отделени от авторската реч с кавички, води до „субективизиране“ на повествованието в трето лице.

Изборът на основна повествователна форма за лице зависи от темата, жанра, идейно-естетическите позиции на автора, от неговата гледна точка, а също и от характера на изобразяваната житейска ситуация. Основни повествователни форми в съвременната българска проза остават 1 л. ед. ч. и 3 л. ед. ч., като личи стремеж към „обективизиране“ на повествованието в първо лице, както с употребата на контекстуално обусловените синоними на 1 л. ед. ч., така и чрез въвеждане на повече от един повествовател. От своя страна повествованието в трето лице клони към „субективизиране“. Това обличаване на двата типа повествование, неутрализиращата на отчетливото противопоставяне „субективно—обективно“ е продиктувано от интереса на съвременния творец към вътрешния свят на човека в неговата неразривна връзка с „големия свят“, с окръжаващата действителност.

ЗА ТВОРЧЕСКИТЕ ТАЙНИ НА РОМАНА „ОБИКНОВЕНИ ХОРА“ НА ГЕОРГИ КАРАСЛАВОВ

ЗОЯ АНДОНОВА

Раждането на една литературна творба е дело твърде лично, твърде интимно за твореца. Затова много от предварителната работа, от така наречения „скрит живот“ на художественото произведение често си остава писателска тайна. За малко от нашите писатели е правен опит да се навлезе в творческата им лаборатория, да се изяснят и очертаят някои особености на литературното им творчество. Препънките са много и не е нужно да ги изброяваме. Но е несъмнено, че е необходимо едно по-системно и задълбочено изучаване архивите на нашите най-значителни писатели. Така например в личния архив на Георги Караславов бяха намерени интересни неща за този предварителен етап от творческата дейност, който представлява несъмнен интерес и за психологията на литературното творчество.

Романът „Обикновени хора“, както е известно на специалистите, е замислен като епопея на 30-летието от 1914 до 1944 г. С оглед структурата на произведението е интересно, че в предварителния етап на писането то се е състояло от 9 части, които са били четени от Тодор Павлов. След прочитането им той предложил на Караславов вместо от 9 части романът да се състои от 6. В архива тези девет части, които е чел Тодор Павлов, не са запазени, но Караславов сам е отбелязал, че е направил тези шест части и ги предоставил за мнение на Тодор Павлов.

Предисторията на романа, както пише и самият Караславов, е много сложна. „Първо бях решил да напиша повест за Атанас Пинтов още през 1922 г., който заедно със Станка е главен герой във втората част на романа, и нахвърлих повестта, но после се отказах. Първите наброски на романа съм чел на Атанас Пинтов още през 1922 г. Във връзка с тези четения той ми разказа много интересни факти около своя бурен, пълен с премеждия живот. Много от тези факти аз туширах, защото те звучаха неправдоподобно.“

Продължителната работа над бъдещия роман за Г. Караславов е свързана с няколко подетапа. На първо място, уплътняването на идеята с жизнен материал. Правдиво и образно той отбелязва: „Какъвто и майстор да си, за да направиш една барака, трябва да подготвиш съответния материал. Но ако за една барака трябва да се подготви *нужното количество* (курс. м.) материал, нима е по-малко необходимо за едно художествено произведение да се подготви, да се набере, да се струпва *нужното количество жизнен материал* (курс. м.). За написването на истинско, правдиво, вълнуващо художествено произведение трябва да се подготви не какъв и да е материал, а най-добър, най-здрав, най-годеи и не в какво да е строго пресметнато коли-

чество, а в голямо количество.“ Г. Караславов многократно е посочвал необходимостта от дълбочено познаване на жизнения материал за създаването на художествено произведение, което правдиво да отрази действителността.

За писателя е от особена важност жизнения материал не само „да се струпа“, „да се набере“, но и да се познава изтънко, „иначе писателят няма да е сигурен в обрисовката на своите герои“. Основната му максима по отношение на жизнения материал е, че той не трябва да се зазубри и „нещата да се проучват механически, откъснато от всичко друго, без които не може да се създаде творческа атмосфера.“ Подробностите на даден материал трябва органически да бъдат свързани при съответна мяра с всички други въпроси на живота. Авторът трябва да проучва детайлите на своето бъдещо произведение, да познава и най-тънките отсенки на материала, с който ще борави. Но „за да бъде на необходимото идейно равнище — припомня Караславов, — писателят трябва да е ориентиран добре и правилно по политическите въпроси, за да прецени, разбере и отрази тенденциите на общественото развитие“. Жизненият материал и неговото добро познаване дават сигурност на Караславов, увереност в процеса на творчеството. Наред с това богатството му от впечатления е винаги в услуга и на творческото възбуждане, което в много случаи решава детайлите на сюжета, непредвидени в началния етап от работата над произведението.

Архивните му материали в писателската лаборатория показват, че са използвани три начина за набиране на жизнен материал. *Чрез лични впечатления*, наблюдения и преживявания, *чрез срещи, разговори* и кореспонденции, и, *последно* — чрез спомени на очевидци. Всичко това предопределя и успеха при него. Недостатъчното познаване на детайлите от жизнената среда и адекватното историческо време в процеса на творчеството водят писателя до схематизъм, опростенческо тълкуване и съчинителствуване. Нека надникнем в архивните материали и видим как Караславов осъществява този момент на набиране на жизнен материал за бъдещата творба.

Запазените (не всички, разбира се) наброски и бележки на романа „Обикновени хора“ в значителна степен формират представата ни за това. Те са събрани в три големи тефтера. Първият ръкопис е с молив, а другите два с химикал. Почеркът на писателя е дребен, четлив, но в по-късните варианти той става все по-неясен и по-неясен поради засилващите се признаци на заболяването. Отделни части (глави) са писани през различно време и невинаги последователно. Скелетът на произведението е създаден по определен, много подробен план. Поправките са малко и незначителни. В тази връзка писателят пише: „Никога не поправам веднага написаното. Много по-късно се връщам на него.“ Въпреки това той нанася корекции дори до последната коректура върху всяко ново издание на романа: „За всяко издание правеше нова редакция. Нанасяше корекции до последната коректура“¹.

В малко тефтерче с формат 17/16 см писателят е написал на ръка плана на романа:

Том първи (Последна среща)

част първа (1914—1920)

част втора (1920—1925)

част трета (1925—1934)

Том втори (Победа)

част четвърта (1934—1942)

част пета (1942—1943)

част шеста (1943—1944)

Явно е, че този план Караславов е написал след ония девет части, които е чел Т. Павлов. Всяка част на романа е фиксирана единствено с годините, в които ще се развива сюжетът. Отделните заглавия са сложени по-късно. Периодите са интересно отграничени. Те са свързани с различното влияние и отношение на БКП към селяните, тяхното осъзнаване и участие в борбата. Прави впечатление, че във втория том има отбелязани много по-малко години, но затова пък той е озаглавен „Победа“ и следва да се свързва с влиянието на Партията и нарастването мощта на революционното съпротивително движение у нас през 1942—1944 г.

¹ Димитър Добрев, редактор на романа „Обикновени хора“.

Подобният план на втората част от първия том на романа изглежда така:

1. В гората. Към селото.
2. При своите.
3. Утрото на новия ден.
4. Нощем на лов.
5. В Леговата кръчмарница.
6. Условна присъда. Терор и ограбване, военно рев. команда.
7. Връщане на село.
8. Тежки дни. Погледите са обърнати на север.
9. Един отпускар в София. Посещение в клуба.
10. Среща на Васил с дезертьорите.
11. Станка заминава при леля си Жечка.
12. 7 ноември 1917 г.
13. Тежка зима. Пиятката се прехвърля у Вакрилови.
14. Спорът между Кръстю и Кир за Русия.
15. Нови богаташи. Когато връвта се лее, лесно е...
16. Нова пролет — нови надежди, народът се надига.
17. Ново правителство — излишни надежди.
18. Тревожни новини от фронта.
19. Дезертьори. Примирие.
20. Народът търси нови пътища.
21. От фронта пристигат комунисти.
22. Вакрил попада в плен.
23. Краят на войната.
24. Започва нова величава борба.

Всяка една от отделните части в плана писателят изписва в различно време и непоследователно. Често той прескача при писането някои от епизодите и преминава към следващия. После отново се връща към по-предния и така осъществява идейния си замисъл без строга последователност при обективизацията. Всеки отделен епизод има номерация. По този начин ръкописът е можел по-късно да се свърже в едно цяло, без да се изпълнява последователно. Наред с това всеки един от епизодите също не е завършван изведнъж. Понякога писателят пише „на един дъх“, но се случва да прекъсне работата си и да се върне към писането на другия ден или няколко дни след това. Използуваните различни по цвят химикали, моливи, писалки посочват прекъснатия ход на работа дори при изпълнение на отделни епизоди от романа.

Както вече споменах, поправките върху ръкописа не са много. Понякога Г. Караславов ги изнася встри на листа — когато са повече, — но при тези случаи това са допълнително възникнали пояснения на образа или обстоятелствата.

Далеч по-интензивно е работил писателят върху четвъртата част на романа, която пише през 1964 г. На някои от епизодите са отбелязани и датите. Той сякаш е искал да изпревари развиващото се заболяване. Страхувал се е да не би да остане нереализиран идейният му замисъл. Поправките са малко и незначителни. Правени са само някои допълнения, които нямат отношение към цялото.

Далеч повече време в творческия процес на писателя е отнемало изнамирането и откриването на адекватни заглавия за всяка част от романа. При разговора си със Стефан Коларов той не си спомнял предварителните заглавия. Но някои от тях са запазени в архива му. Писателят дълго и упорито е търсил заглавията на своите произведения. Те „идват много мъчително, раждат се трудно“. За „Обикновени хора“ например той е набелязал повече от 40 заглавия². Вариантите на основното заглавие на романа поне на този етап не бяха намерени. Но затова пък заглавията на отделните части в техния работен вариант изглеждаха така:

Първи том — Последна среща

Втори том — Победа

² Стефан Коларов. Цит. съж., с. 186.

Двата тома имат 6 части и са с подзаглавия: *Станка* — I част, *Пробуждане* — II част, *Настъпление* — III част, *Изпитание* — IV част, *Април* — V част, *Септември* — VI част. В окончателния си вид заглавията са по-други: *Тошаерови* — I част, *Тил* — II част, *Алени знамена* — III част, *Кървав път* — IV част, *Тревожно навечерие* — V част, *Големият ден* — VI част. Явен е стремежът, че още в заглавието писателят се стреми да подсказва за идейното съдържание на творбата си. Поне за него то е творческа максима.

С оглед изясняване творческия процес на писателя представляват интерес и предварителните наброски и бележки на романа. Известно е, че е трудно, а понякога и невъзможно да се разбере и види голямата първична работа, свързана с набирането на жизнен материал или пък онзи вид вътрешна дейност на съзнанието, свързана с преработката на фактологията. Повече в това отношение ни казват единствено личните бележки. Те съдържат понякога и скелета на произведението, и „обличането му“, и превръщането му от застинала материя в живи, пълнокръвни човешки образи и характери.

За първата част на романа Г. Караслов прави подробен анализ и изучава социалните условия в страната през периода от 1914 до 1944 г. През 1951 г. той усилено проучва периодичния печат, макар да е имал бележки за романа си и един малък вариант още през 1922 г. В архива му са запазени бележки за прегледани вестници и списания от занимаващия го период. Интересувал се е главно от цената на хляба, ечемика и пшеницата за 100 кг, на захарта, мазта и др. продукти. Подробно е отбелязал и венчки промени в цените. Наред с това Г. Караслов е отбелязал и покачването на продуктите през всяка една от 1915 до 1919 г. На отделно листче е записал годината на въвеждането на цензурата (5 септември 1915 г.), а също и съобщението, че учителите над 40 години не са мобилизирани във войната. Има записки и на изказването на д-р Цървуланов, който в речта си от 31 май посочил, че правителството продава брашното по 34—35 лв. на сто килограма, докато то в действителност струва от 15,50 до 16 лв. Надълго е изучавал и страниците на вестник „Народ“, бр. 189, 200, 205, 211, 222, 227, 229, 236, 237, 244 и 249 от 1914 година. Това доказва, че при него документалното изучаване и набиране на жизнен материал е етап в творческия процес.

За прецизното, дори документално изучаване и събиране на жизнен материал говорят и бележките на определени дати от 1915 г. Ето някои от тях:

31 май — понеделник, 1915 г.

30 юни — сряда, 1915 г.

31 юли — събота, 1915 г.

31 август — вторник, 1915 г.

21 септември — вторник, 1915 г.

Многостранността при събиране на жизнен материал стига дотам, че писателят записва от свидетелски-очевидни номерата на затворническите килии в неговия край, специално килиите за смъртници — № 228, 226, 224. Трудно е всичко да се изброи, пък и едва ли е нужно. Ще приведа само две бележки, свидетелстващи за широтата на погледа при проучване на най-малките подробности от реалния живот. Едната е бележка под наслов: „Обработка на тютюна в складовете“, а другата — писмото на Р. Божанов. Бележката привеждаме дословно, тъй като тя разкрива с каква подробност в детайлите е изучаван жизненият материал, необходим за художественото изграждане на повествованието на романа: „Пастелите се изсипват на дъска сред работничките. Една от работничките разделя тютюна, тя се казва чистачка. От лявата страна на чистачката седи работничка, която пастелира второто качество тютюн. Тя се казва левачка. От дясната ѝ страна седи работничка, която пастелира първото качество тютюн. Тя се казва деснячка. Срещу чистачката седи работничка, която пастелира най-долното качество — трето качество. То се нарича капак и поради това и работничката се казва капакчийка. Всяка работничка дели две качества: първи капак и втори капак. Първо—ляво и второ—ляво, първо—дясно и второ—дясно. Капакчийката дели още зелените листа и прегорелите листа.“ Към бележката допълнително е отбелязана заплатата на тютюноработничките през годините 1919—1920 г.

(от 7, 12, 17, 22, 33, 45 и 50 лв.). А ето и писмото, от което цитираме само някои от пасажите: „Ако подсъдимите са военни, то те са били съдени по военния наказателен закон за престъпления от общ характер, т. е. всякакви други престъпления, но не и политически и за революционна дейност. Но те са били съдени от фашисткия Закон за защита на държавата (ЗЗД); 2. Ако подсъдимите са граждански лица (цивилни), за политически престъпления; 3. Военните съдилища се казват „Военнополевни съдилища.“ Следва описание на самия съдебен процес, пояснение кога се разпитва обвиняемият (след обвинителния акт), кога влизат свидетелите, кога представява прокурорът своите искания, кога какво право има адвокатът и т. н.

Това са само част от запазените предварителни бележки за романа, но и те са достатъчни, за да даловим многостранността в работата на писателя по набирането и проучването на жизнения материал. Знанията, нужни на Караславов, често опирали до различни области на науката. А запознаването и изучаването на всяка такава област изисквали добросъвестност, постоянство, време. През цялото време на работата си писателят е съзнавал, че незадълбоченото проучване на фактите от действителността, предмет на определена наука, води до съществени слабости в творчеството. Колко важно е това за писателя ни показва и един случай от живота му. Години, след като е създал романа „Снаха“ у него идва болен родственик, на когото той определил безпогрешно диагнозата. И това станало само защото, когато работил над романа си „Снаха“, подробно изучил симптомите на бъбречната болест. Когато знаем, в произведението болестта на Стойко е предадена със завидни подробности в развитието ѝ, от началото до края. По същия начин Караславов изучил и признаците при отравяне с татул, необходим му за романа „Татул“³. Описаната картина в творбата издава не само професионално майсторство за представяне на психическо състояние на героя, но и медицински знания.

За Караславов организирането и събирането на фактическия материал за произведението е задължително условие за правидно претворяване на художествената идея, предпоставка за широта и полет на въображението. Тази своя творческа максима писателят е заложил и в един от разказите си („Във влака“). Там чрез позицията на един от героите — пътуващия търговски пътник — ни е подсказал колко смешен може да стане писателят, ако не познава добре реалния живот: „Какво мога да имам против една фалшива — отговаря Утренов (търговският пътник) — измислена книга?“ И по-нататък: „Искате да ви кажа точно за какво не я харесвам ли? . . . Най-напред работите в живота никога не стават така, както са описани в тази книга. Но да оставим това настрана. Още в началото, когато Камен Страхилов — Камен Страхилов! Виждате ли, дори и името е измислено! — когато този Камен Страхилов отива при лекаря, влиза с калпак, а излиза с мека шапка . . . И сетне там, дето учителят Богомил Светозаров разговаря със стария овчар . . . Старецът му разказва, че всеки ден към два часа след обяд откарвал стадото на паша, а учителят гледал долу към харманите, дето хората вършат и дето хамбарите прашели от жито. Разговорът значи се е водил горе-долу по вършитба, т. е. през август месец. Че ако тогава изкараш на паша стадо и го държиш на слънце два часа, няма да върнеш нито едно краставо шиле, защото всичко ще изпука от слънчев удар . . . Ами оня там. . . Как му беше името? . . . На Камен Страхилов сина? Той пък като отишъл да сее жито през късна есен, отбил се да си почине в слънчогледището и гледал с умиление големите житни пати. Няма слънчоглед през есента, тогава и стеблата му са прибрани. И друго недоразумение — в началото къщата на Камен Страхилов е на един етаж, а в края става на два етажа. Кога и как се е издигнал още един етаж? И още: за селския ерген, който на Тодоровден изпреварва всички коне, а на другия ден отива да бере дини. А бе, тоя автор — пита търговският пътник — през плет да беше виждал българското село, пак щеше да знае, че Тодоровден е в края на зимата, и че тогава бо-станите не са посетили.“⁴

В разказа са показани някои от най-съществените особености при използването на фактическия материал в художествените творби. На първо място, писателят е поставил подчиняването на изобразеното на реалния живот. Второ, въпросът с имената. В неговото творчество никога те не са измислени. При разговорите си със Стефан Коларов и Георги Константинов за своите герои Караславов припомня откъде е взел имената им. За Севда казва, че има много

³ По спомени на С. Г. Караславов.

⁴ Г. Караславов. Избрани съчинения. Т. I. С., 1974, с. 290—291.

Свѣди с това име в неговия роден край, за Юрталана пояснява, че значението на името е трупане на имот, за Тошавровите също, че има много с това име в Дебър, и т. н. Почти винаги писателят е търсил имената на героите си сред множеството имена на областта, откъдето са, и класата, от която произхождат.

Отношението си към подобен род грешки в литературата Г. Караславов е изразил пряко в края на разказа: „Но същността на работата — ще отсъди той чрез своя герой — съвсем не е в тези глупави несъобразности. Те говорят за повърхностен поглед, за липса на наблюдателност, за погрешно отношение към живота.“

Залегналите в разказа творчески максими на Г. Караславов са осъществени в „скрития живот“ на романа „Обикновени хора“. Тук писателят е извървял известния път на познанието — от живото съзерцание към абстрактното мислене и оттам към практиката — самата реализация и обективация на идеята в образ.